

KS. TADEUSZ SYCZEWSKI
Drohiczyn

KOMPOZYCJA I STRUKTURA MODLITWY LITURGICZNEJ

WSTĘP

Teksty modlitw liturgicznych ukazują nam się pod pewnym względem z jednej strony jako teksty inspirowane przez Pismo święte, z drugiej zaś są przybrane w szatę literacką przez konkretnego autora, w określonym czasie i miejscu, w którym zostały napisane. Te jakby dwa źródła mają znaczny wpływ nie tylko na aspekt formalny, zewnętrzny tekstów modlitw liturgicznych, ale mają również duży wpływ na wyrażenie i zrozumienie treści doktrynalnej. Kościół, który rozważa tajemnicę Jezusa Chrystusa kontemplując słowo Boże, ukazuje to w swoim kulcie poprzez wyrażenia biblijne, posługując się jednak formami literackimi dostosowanymi do zdolności percepcyjnych wiernych określonego czasu i miejsca. Używając form literackich określonego czasu Kościół nie zmierza wprost do perfekcjonizmu stylistycznego. To, czego poszukuje, to poprawna, godna forma, zrozumiała i jasno wyrażająca święte tajemnice sprawowane w kulcie¹

Z tego podwójnego zamiaru rodzi się prawdziwy i właściwy styl literacki liturgii. Można to zauważyć w tekstach starych sakramentarzy rzymskich. Już od IV-V wieku istnieje powszechna tradycja literacka, pewna jednolitość słownictwa, tematów. Język liturgiczny różni się od języka oficjalnych dokumentów Kościoła. Można mówić o specyficznym języku liturgicznym. Język łaciński staje się językiem zwłaszcza chrześcijan. Język ten charakteryzuje się dość dużym rygoryzmem wobec całej terminologii wywodzącej się z kultu pogańskiego. Zostaje wyjęte ze słownictwa chrześcijańskiego to wszystko, co ma jakikolwiek związek ze znaczeniem kultycznym pochodzenia pogańskiego.

¹ Por. M. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici*. W: *Anàmnesis. La Liturgia, momento nella storia della salvezza*. Torino 1974 s. 168-170.

Na oznaczenie modlitwy pierwsi chrześcijanie posługują się specjalnym terminem: *oratio* (pochodzącym od słowa antycznego *orare*), mało używanym w języku potocznym I wieku. Miłość chrześcijańska zostaje odróżniona od pogańskiego *amor* przez *caritas* lub *dilectio*. Miejsce kultu pierwszych chrześcijan nie jest nazywane *templum*, ale *ecclesia*, *dominicum*, *basilica*. Słownictwo języka liturgicznego jest bardzo bogate, choć z drugiej strony zauważamy w nim pewne wyrażenia retoryczne i stereotypowe. Łacina liturgiczna staje się fenomenem lingwistycznym samym w sobie i musi być analizowana w kontekście języka łacińskiego chrześcijan²

I. KOMPOZYCJA MODLITWY LITURGICZNEJ

Modlitwa liturgiczna składa się z elementów przedmiotowych, czyli treściowych. Kompozycja modlitwy liturgicznej w pewnym sensie zależy od uroczystej modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianego przez Chrystusa podczas ustanowienia Eucharystii, punktu centralnego, z którego wypływa cały kult chrześcijański³

Paschalny charakter Wieczery Pańskiej wydaje się być niepodważalny⁴ Modlitwy żydowskiego obrzędu paschalnego zachowują zasadniczo klasyczną strukturę *beraka* i w jej świetle należy widzieć kompozycję i strukturę błogosławieństwa Chrystusa wypowiedzianego nad chlebem i kielichem. Analizując tematykę *beraka* zauważamy, że kompozycja żydowskiej uczy paschalnej przybiera zasadniczo trzy fazy: dziękczynienie wyrażone Bogu Stwórcy, który troszczy się o cały świat i każde stworzenie z dobrocią, miłością i miłosierdziem; druga faza mówi o dziękczynieniu wyrażonym Bogu, który troszczył się i nadal się troszczy o naród wybrany; w tym momencie dziękczynienia przewodniczący zgromadzenia błogosławił chleb i wszystko, co było do spożycia podczas uczy paschalnej; trzecia faza to wstawiennictwo i prośba za naród, za miasto święte i za świątynię⁵

² Por. tamże s. 169-170.

³ Por. tamże s. 171.

⁴ Por. L. L i g i e r. *Les origines de la prière eucharistique. De la cène du Seigneur à l'Eucharistie.* „Questions liturgiques” 52:1972 s. 181-182.

⁵ Por. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 171.

Gdy Chrystus celebrował swoją Paschę w ramach obrzędu żydowskiego, to wówczas zasadniczo przestrzegał jej formy, gdy zaś idzie o treść, to daje jej czysto chrześcijańskie dopełnienie, ku któremu były zorientowane figury starotestamentalne. Jest bardzo prawdopodobne, że modlitwa ta była przede wszystkim wyznaniem Ojca, którego Jezus ukazał swoim na świecie przez pośrednictwo swojego imienia (J 17, 1-6). Chrystus wiele razy zwracał się podczas błogosławieństwa do Ojca, w sposób prosty, przepowiadając słowa dotyczące własnej misji (por. Mt 11, 25-26; J 11, 41-42)⁶

Możemy jednak zrekonstruować porządek logiczny i zasadniczą treść podstawowych elementów modlitwy błogosławieństwa wypowiedzianego przez Jezusa Chrystusa. Są to następujące elementy: wspomnienie przedziwnych dzieł Bożych wraz z dziękczynieniem, uświęcenie darów pochodzących od Bożej Opatrzności oraz modlitwa błagalna za Kościół. Te trzy klasyczne elementy były obecne w tradycji modlitw eucharystycznych Kościoła i stanowią podstawową treść modlitw liturgicznych. Jest to widoczne szczególnie w tekstach bardziej klasycznej tradycji rzymskiej, w której niekiedy występują one w zmienionej kolejności. Widoczne to jest także w błogosławieństwie wody chrzcielnej, gdzie pierwszy element nie wyraża dziękczynienia, ale jest prostą inwokacją do Boga: „Deus, qui invisibili potentia tua...” To samo można powiedzieć o większości oracji rzymskich, w których pierwszy element przechodzi w inwokację do Boga⁷

Mówiąc o kompozycji modlitw liturgicznych poruszymy tutaj dwa bardzo istotne zagadnienia związane z tym problemem. Najpierw zwrócimy uwagę na zasadnicze cechy stylistyczne i rytmiczne, następnie omówimy zagadnienie kompozycji tematycznej modlitw liturgicznych.

1. *Cechy stylistyczne i rytmiczne modlitw liturgicznych*

Zagadnienie stylu nie jest problemem tylko czysto formalnym, ale odślania także problemy ludzkie, religijne, psychologiczne, historyczne i typologiczne⁸ Styl tekstów łacińskiej eucharystyki rzymskiej odbiega zdecydowanie od stylu łaciny klasycznej i jest językiem obiegowym epoki z dużymi wpływami

⁶ Por. tamże.

⁷ Por. tamże s. 172.

⁸ Por. tamże s. 174.

nowego stylu stworzonego przez chrześcijaństwo. Zwrócimy tutaj szczególną uwagę na niektóre ornamenty stylistyczne, jak również na ich cechy.

R o z b u d o w a. Chodzi tutaj najczęściej o rozszerzenie, rozbudowanie samej inwokacji, która może wyrazić się w formie zdania względnego: „Deus, qui in Filii tui humilitate iacentem mundum erexisti...”⁹ albo w formie dopowiedzenia: „Deus, omnium misericordiarum ac totius bonitatis auctor...”¹⁰ czy też w jednoczesnym połączeniu obydwu tych form: „Omnipotens sempiterna Deus, spes unica mundi [część rozbudowana], qui prophetarum tuorum praeconio praesentium temporum declarasti mysteria [zdanie względne]

Należy podkreślić, że rozbudowa prawie zawsze zawiera elementy anamnezy, które podkreślają jakiś moment czy też aspekt zbawczej interwencji Pana Boga w historii człowieka.

S u c c e s s i o n e b i n a r i a – następstwo (wiersz) dwuzgłoskowe. Rozbudowa może być ukształtowana za pomocą różnych przyimków. Normalnie znajdują się dwa przyimki jednakowo dostosowane. Taki przypadek nazywamy dwuskładniowością (wiersz dwuzgłoskowy), która opiera się na kolejnym uporządkowaniu dwóch części we wzajemnej zgodności. To zjawisko jest dość często spotykane w kompozycji embolizmu prefacji rzymskiej, a także w modlitwach błogosławieństw *super populum*¹¹

Prefacja składa się z trzech zasadniczych części: formuła wprowadzenia, embolizm, czyli część centralna, i formuła końcowa¹² Embolizm prefacji przede wszystkim rozwija motyw uwielbienia i chwały, czyli jasno precyzuje, dlaczego wychwala się i czyni się dzięki Bogu. Układ embolizmu jest rozłożony w następującym porządku: wyrazy dwuzgłoskowe – pierwszy i ostatni – wyrażają założenie ściśle określone. Wyrazy pośrednie zaś przedstawiając ich zawartość są jednak w ścisłym związku z założeniami poprzedzającymi i następującymi. Jeśli zaś embolizm jest ukształtowany tylko z dwóch składników (wyrazów), to jeden jest zależny od drugiego treściowo. Ostatnia teza ukazuje motywację określoną i niezrównaną, która prowadzi modlącego do uwielbienia i dziękczynienia¹³

⁹ *Missale Romanum*. Roma 1970 – Dominica XIV Per annum, Collecta.

¹⁰ Ge I nr 249, 38.

¹¹ Por. M. A u g é. *Sacramentarium Gelasianum vetus*. W: *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae Ordinis anni circuli*. Hrsg. von L. C. Mohlberg, L. Eizenhöfer, P. Siffrin. Rom 1960 (dalej cyt.: Ge) s. 175.

¹² Por. A. T r i a c c a. *La strutturazione eucologica dei Prefazi. Contributo metodologico per una loro retta esegesi*. „Ephemerides liturgicae” 86:1972 s. 233-279.

¹³ Por. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 175.

Taki typiczny przykład znajdujemy w prefacji Papa Vigilio, która zachowała się w Sakramentarzu z Werony:

qui curam nostram ea ratione moderaris,
 ut proventus exterior de internorum qualitate procedat.
 Nullis quippe forinsecus miseriis adfligemur,
 si vitia frenemus animorum;
 nec visibili dedecori subiacebit,
 qui foedis cupiditatibus obviaverit;
 nulla inquietudo praevalebit extrinsecus,
 si agamus corde sincero;
 nullis subdemur hostibus,
 si pacem teneamus internam.
 Ita, sicut a nemine magis quam a nobis laedimur,
 sic noxia cuncta succumbent,
 si nosmetipsos ante vincamus¹⁴

A n t y t e z a. Jest ornamentem stylistycznym typicznym dla klasycznej euhologii rzymskiej, która zawiera dwa pojęcia przeciwstawne celem lepszego ich uwydatnienia (por. 1 Tm 3, 16 i 1 P 1, 20; 3, 18-22 i Ef 5, 14). Znacząca jest tutaj także modlitwa ze starożytnej Liturgii Bożego Narodzenia, która może posłużyć za ilustrację. Pochodzi ona ze starej Liturgii rzymskiej, której autorstwo przypisywane jest św. Leonowi, i ukazuje przeciwstawienie dwóch pojęć.

Deus, qui humanae substantiae dignitatem et mirabiliter condidisti et mirabiliter reformasti, da, quesumus, nobis Jesu Christi filii tui divinitatis esse consortes, qui humanitatis nostrae fieri dignatus est particeps¹⁵

P a r a l e l i z m. Polega na wypowiedzeniu pewnego pojęcia w dwóch różnych formach, ale równoznacznych i bardzo podobnych w swej istocie. Dość często można go spotkać w tekstach poetyckich Pisma świętego, jak i w tekstach modlitw liturgicznych¹⁶

PARALELIZM PROSTY, NIEZŁOŻONY:

Deus, a quo bona cuncta procedunt,
 largire supplicibus tuis,

¹⁴ *Sacramentarium Veronense*. Hrsg. von L. C. Mohlberg, L. Eizenhöfer, P. Siffrin. Rom 1956 (dalej cyt.: Ve) XVIII, XV nr 501, 66.

¹⁵ *Missale Romanum*, In Nativitate Domini, Ad Missam in die, Collecta.

¹⁶ Por. S. M a r s i l i. *Testi liturgici per l'uomo moderno*. „Concilium” 5:1969 nr 2 s. 68-87.

ut cogitemus te inspirante quae recta sunt,
et te gubernante eadem faciamus¹⁷

PARALELIZM PRZECIWSTAWNY:

Largire nobis. Domine, quaesumus, semper
spiritum cogitandi quae recta sunt
propitius et agendi,
ut qui sine te esse non possumus,
secundum te quaerere valeamus¹⁸

O b f i t o ś ć s ł o w a. Jest to tendencja do kumulacji analogicznych wyrażań, która w efekcie daje obfitość stylistyczną na pozór sprzeczną z klasyczną powściągliwością wyrażań euhologii rzymskiej. Znany przykładem jest I Modlitwa eucharystyczna, czyli Kanon Rzymski ze swoim wierszem dwuzgłoskowym, trzyzgłoskowym, czterozgłoskowym czy pięciozgłoskowym: „Haec dona, haec munera, haec sancta...” itd. Ta forma stylistyczna jest znakiem pewnego stylu kultycznego, który liturgia rzymska odziedziczyła po religijnej mentalności przedchrześcijańskiej, a która wychodzi naprzeciw pragnieniom, aby modlitwa liturgiczna Kościoła była jak najdoskonalsza i najpełniejsza, nie pozostawiając żadnych niedomówień¹⁹

C u r s u s²⁰ Polega on na szczególnym układzie słów celem uwydatnienia rytmu i poszczególnych pauz. Uzyskuje się to poprzez odpowiednią kombinację sylab długich i krótkich, akcentowanych i nieakcentowanych. Takie rytmiczne następstwo całego okresu, jak rytmika pauz, określa się terminem łacińskim *cursus*, który może być ilościowy, jeżeli rytm oparty jest na ilości sylab, akcentowy, jeśli opiera się na akcencie słownym, lub mieszany, jeśli uwzględnia jedno i drugie²¹ Pisarze chrześcijańscy wieków III-IV posługiwali się w większości *cursus* mieszanym²²

¹⁷ Ge I, XL nr 556, 87.

¹⁸ Ge III, III nr 1190, 177.

¹⁹ Por. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 177.

²⁰ Por. F. Di C a p u a. *De numero in vetustis Sacramentariis*. „Ephemerides liturgicae” 26;1912 s. 459-476; 591-600.

²¹ Por. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 177.

²² Por. tamże.

2. Kompozycja tematyczna

Przechodzimy do omówienia kompozycji tematycznej modlitw liturgicznych. Rozważmy tutaj trzy aspekty: trynitarny, eklezjalny i antropologiczny.

A s p e k t t r y n i t a r n y. Niezbędnym elementem modlitwy jest uznanie przez człowieka zależności od Boga i odniesienie do Niego własnej egzystencji. W tradycji judeo-chrześcijańskiej modlitwa przyjmuje formę międzyosobowego dialogu, w którym Bóg zawsze mówi pierwszy, a człowiek słucha słowa Bożego i odpowiada oddaniem siebie Bogu. Samo zaś słuchanie i możliwość dania odpowiedzi wynikają z działania Ducha Bożego. Dlatego modlitwa, zwłaszcza w tradycji chrześcijańskiej, jest darem Boga i ma w niej strukturę trynitarną, czyli opartą na fundamencie wewnętrznego życia Trójcy Świętej. Jest odpowiedzią, jaką Duch Święty zamieszkujący wnętrze człowieka daje Bogu Ojcu przez Jezusa Chrystusa²³

Według najstarszych chrześcijańskich formuł doksologicznych modlitwa jest zwrócona do Ojca przez Chrystusa w Duchu Świętym²⁴. Ona właśnie dopełnia dialogiczny sens objawienia, które jest manifestacją Boga przez Chrystusa w Duchu Świętym w Kościele. Modlitwa aktualizuje historię zbawienia w wymiarze odpowiedzi na objawienie Boga przez słowa i czyny, swój punkt kulminacyjny mając w Jezusie Chrystusie i w Duchu Świętym.

Według nakazu samego Jezusa Chrystusa modlitwa jest zwrócona do Ojca nawet wówczas, gdy posługuje się terminem „Bóg” lub „Pan”. To Duch Święty wzbudza w nas te słowa i zezwala mówić z odwagą: „ośmielamy się mówić”. Ojciec jest źródłem wszelkiej łaski, o którą prosimy, Jemu należy się wszelka chwała. Dlatego też w tym wymiarze modlitwa pozostaje wyrazem usynowienia chrześcijańskiego i musi być przeniknięta duchem charakteryzującym dzieci Boże, czyli wiarą, łagodnością, zaufaniem, obfitością, zobowiązaniem wypełniania woli Ojca. Modlitwa liturgiczna wychowuje do tego teocentryzmu i ustawia chrześcijanina w wymiarze religijnego usynowienia²⁵

Chrystocentryzm modlitw liturgicznych jest bardzo wyraźny. Ponadto sam Chrystus jest nauczycielem i wzorem modlitwy. Jest pośrednikiem, pod-

²³ Por. C. L a u d a z i. *Preghiera*. W: *Dizionario Enciclopedico di Spiritualità*. Red. E. Ancilli. T. 3. Roma 1990 s. 1999-2002.

²⁴ Por. C. V a g a g g i n i. *Il senso teologico della liturgia*. Roma 1965 s. 202-209.

²⁵ Por. D. S a r t o r e, A. M. T r i a c c a. *Preghiera e liturgia*. W: *Nuovo Dizionario di Liturgia*. Torino 1988 s. 1101.

miotem i przedmiotem modlitwy. Jako pośrednik modli się za nas, jako podmiot jest sam modlącym się, który jednoczy z sobą Kościół, obecny w tych wszystkich, którzy złączyli się w Jego Imię. On jednoczy z sobą całą ludzkość i w ten sposób umacnia głęboką więź między swoją modlitwą a modlitwą całego rodzaju ludzkiego. W Chrystusie i tylko w Nim religia ludzka osiąga wartość zbawczą i swój cel. Z tego wypływa skuteczność modlitwy zanoszonej w Jego Imię oraz powszechność Jego chwały i wstawiennictwa, które przez pośrednictwo Kościoła bierze na siebie całą ludzkość. Fundament relacji synowskiej z Bogiem pozostaje jednością z Chrystusem poprzez chrzest i przez Jego obecność pośród zgromadzenia. Możliwość i pewność dialogu z Bogiem bierze się od Chrystusa w Duchu Świętym, który przychodzi z pomocą naszej słabości. Kiedy zaś nie umiemy się modlić tak jak trzeba, sam Duch Święty przyczynia się za nami w błaganiach, których nie można wyrazić słowami²⁶ Duch Święty jest węzłem wspólnoty między modlącymi się i sprawcą jednomyślności w modlitwie. W każdej modlitwie: osobistej, wspólnotowej czy liturgicznej Duch Święty wstawia się za nami. My zaś wołamy Ducha, który jest dobrem najwyższym. On oczyszcza i przedstawia naszą modlitwę oraz uzdalnia nas do tej spójności synowskiej, która jest warunkiem inwokacji Boga. Każda modlitwa, także liturgiczna, jest owocem Ducha Świętego. To On prowadzi Kościół do najczystszej głębi teologicznej w modlącym się i do wierności w wypełnianiu woli Ojca²⁷

A s p e k t e k l e z j a l n y. Modlitwa liturgiczna ze swoimi inspiracjami biblijnymi, z wymiarami teologicznymi (trynitarnym, eklezjalnym, antropologicznym), ze swoimi charakterystycznymi cechami i własnymi formułami jest wzorem dla każdej modlitwy chrześcijańskiej: osobistej i wspólnotowej²⁸ Każda modlitwa ma nie tylko wypływać z modlitwy liturgicznej jako ze swego źródła, ale winna być wzorem każdej modlitwy, ma być niejako szkołą modlitwy ludu Bożego²⁹

Modlitwa liturgiczna ma wymiar eklezjalny z różnych powodów. Przede wszystkim wyraża naszą wspólnotę z ludem Bożym i z Ciałem Chrystusa. Jest pogłębiona poprzez uczestnictwo w chrzcie i w wyznawaniu tej samej wiary. Dopuszcza różnorodność formuł, umacnia poczucie wspólnoty z całym Kościołem, wszystkich czasów i miejsc, ponieważ posługuje się formułami

²⁶ Por. Rz 8, 26.

²⁷ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1101.

²⁸ Por. L a u d a z i. *Pregiera* s. 1905.

²⁹ Por. KL 13; *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1104.

typycznymi, wziętymi z tradycji biblijnej i starożytnej liturgii. Modlitwa liturgiczna ma charakter uniwersalny i szerokie horyzonty, które charakteryzują lud Boży. Każda modlitwa liturgiczna jest w jakiejś mierze modlitwą całego Ciała Chrystusa, w sposób szczególny wówczas, kiedy wyraża się w zgromadzeniach liturgicznych, które są uosobieniem Kościoła powszechnego. Modlitwa chrześcijańska, w tym również liturgiczna, od samego początku ma cechy eklezjalne, ponieważ w niej wyrażała się autentyczna wiara i związek modlących się ze wszystkimi ochrzczonymi. I na tym właśnie opiera się każda modlitwa w Kościele³⁰

Liturgia sakramentów świętych rozwija się w klimacie modlitwy, są to czynności kultu i wyznania wiary. Sercem każdej celebracji sakramentalnej jest modlitwa, czyli dialog Kościoła z Bogiem. W ten sposób podkreśla się zależność od Boga w odniesieniu do łaski sakramentalnej i postawy istotnie teocentrycznej, z którą Kościół musi dopełnić sakrament. Najwspanialszym przykładem liturgicznej modlitwy Kościoła jest Eucharystia, która ma swoje centrum w Modlitwie eucharystycznej, będącej źródłem i normą każdej manifestacji Kościoła modlącego się. Modlitwa eucharystyczna zawiera najważniejsze elementy strukturalne modlitwy liturgicznej Kościoła, czyli dziękczynienie, epiklezę, ofiarę, wstawiennictwo³¹

A s p e k t a n t r o p o l o g i c z n y. W dialogu z Bogiem modlitwa liturgiczna otwiera człowiekowi całe bogactwo jego człowieczeństwa, które jest własnością chrześcijanina i Kościoła. Uczucia ludzkie same w sobie nie wystarczą, ponieważ modlący się musi być otwarty ku Bogu. Modlitwa bez zaangażowania autentycznego człowieka byłaby zimną formułą bez treści. W środowisku specyficznej relacji chrześcijańskiej człowieka z Bogiem wiara – nadzieja – miłość, wszystkie uczucia ludzkie, znajdują sposób, aby włączyć je we wspólnotę modlących się. W ten sposób człowiek może wyrażać swoją radość, ból, zwycięstwo, upadek, strach, zdziwienie, ciężar grzechu – to wszystko może stać się modlitwą chwały, ofiary, prośby, wstawiennictwa³²

Sobór Watykański II w Konstytucji o liturgii świętej przypomina:

W sprawach, które nie dotyczą wiary lub dobra powszechnego, nawet w liturgii Kościół nie chce narzucać sztywnych form jednolitych. Raczej przeciwnie, otacza dbałością i popiera duchowe piękno i wkład różnych plemion i narodów, życzliwie ocenia wszystko to, co w obyczajach narodowych nie wiąże się nierozłącznie z zabobonami i błędami, i jeżeli

³⁰ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1101-1102.

³¹ Por. tamże.

³² Por. tamże s. 1102.

może, zachowuje to nienaruszone, a nawet niekiedy przyjmuje do samej liturgii, byleby odpowiadało zasadom prawdziwego i autentycznego ducha liturgii³³

II. ELEMENTY STRUKTURALNE MODLITW LITURGICZNYCH

O ile elementy przedmiotowe są treściowym wyrazem tekstów modlitw liturgicznych, to elementy strukturalne są formą kompozycji, w której taka treść się wyraża. Dlatego każdemu elementowi treściowemu odpowiada strukturalna forma kompozycji. Zasadniczym celem form strukturalnych jest nadanie tekstowi liturgicznemu większej skuteczności wyrazowej z jednoczesnym przestrzeganiem w ogólności układu logicznego form strukturalnych. Nawet w przypadku gdy ten układ logiczny form strukturalnych nie jest respektowany, formy strukturalne łączą się dość jasno ze specyficzną funkcją każdego z tych elementów.

Jeśli chodzi o sposób używania i układania form strukturalnych, to w poszczególnych rodzajach modlitw liturgicznych może być różny i zasadniczo bywa on zależny od samej funkcji tekstu modlitwy. Klasyczny układ przedstawia się następująco: inwokacja, prośba, zakończenie i motywacja. Prośba o uświęcenie bywa nieraz opuszczana. Na ogół jednak można wyróżnić następujące elementy strukturalne modlitw liturgicznych:

- inwokacja,
- uświęcenie,
- prośba,
- zakończenie,
- motywacja.

Sens teocentryczny modlitwy liturgicznej stawia na pierwszym miejscu Boga, Jego Imię i Jego naturę, jak również Jego dzieła. Cechą charakterystyczną modlitw ludu izraelskiego, modlitwy samego Jezusa i formuł modlitewnych wspólnoty apostoelskiej jest przede wszystkim dziękczynienie i uwielbienie. W świetle słowa Bożego, które objawia nam to, kim jest Bóg i co dla nas uczynił, rodzą się w sposób spontaniczny radość i wolność – uczucia, które błogosławią Ojca Niebieskiego za cudowne Jego dzieła³⁴ Od strony psychologicznej chwała jest postawą charakteryzującą człowieka dorosłego

³³ KL 37; por. KL 38-39.

³⁴ Por. L a u d a z i. *Preghiera* s. 1992-1998.

dojrzałego, który umie patrzeć z miłością na innego, aby wyrazić własne podziękowanie. Jest postawą szlachetnego serca ludzkiego. Liturgiczna modlitwa uwielbienia i dziękczynienia jest obecna w każdym przejawie Kościoła, który modli się poprzez psalmy dziękczynne w modlitwie eucharystycznej, przez kantyki Nowego Testamentu czy w hymnach tradycji Kościoła³⁵

Inwokacja zachowuje przede wszystkim swój charakter pochwalny i dziękczynny, jak to jasno widać w preambule prefacji rzymskich. Ponadto w antycznym Sakramentarzu Gelazjańskim wydaje się szczególnie mocno uwidaczniać jedna charakterystyczna cecha modlitw porannych i wieczornych, czyli Jutrzni i Nieszporów w Liturgii Godzin. Trzecia księga Sakramentarza Gelazjańskiego zawiera dwie serie specjalnych modlitw porannych i wieczornych: „Orationes ad matutinas”³⁶ i „Orationes ad vesperum”³⁷ W takim układzie dziewiętnastu oracji trzy zachowują inwokację w formie wyraźnie dziękczynnej:

Gratias tibi agimus, Domine, sancte Pater, omnipotens aeternus Deus, qui...³⁸

Gratias agimus inenarrabili pietati tuae, omnipotens Deus, qui...³⁹

Gratias tibi agimus, Domine, custodisti per diem, gratias tibi exsolvimur custodiendi per noctem...⁴⁰

Niektóre modlitwy nad ludem (*super populum*) inwokację zawierają. I tak w Sakramentarzu z Werony na 164 modlitwy *super populum* jedynie dziesięć zawiera inwokację na początku, w pozostałych zaś ten element inwokacji został włączony do modlitwy prośby, został sprowadzony jedynie do zawołania „Domine” albo „Deus”: „Tuere, Domine, populum tuum...”⁴¹

Modlitwa nad ludem jest modlitwą błogosławieństwa nad zgromadzeniem i dlatego jej treść skupiona jest głównie na prośbie. Dlatego też słowo prośby wyrażone na początku tej modlitwy nadaje jej szczególną moc wyrażoną w formule. Niekiedy podmiot błogosławieństwa jest umieszczony na początku modlitwy. W podobnym układzie elementów strukturalnych jest także widoczny cel psychologiczny modlitw liturgicznych⁴²

³⁵ Por. *Nuovo Dizionario di Liturgia* s. 1103.

³⁶ Ge III, LXXXVIII nr 1576-1586, 230.

³⁷ Ge III, LXXXV nr 1587-1594, 231.

³⁸ Ge III, LXXXVIII nr 1576, 230.

³⁹ Ge III, LXXXVIII nr 1584, 230.

⁴⁰ Ge III, LXXXV nr 1594, 231.

⁴¹ Ve VIII, VIII n. 17, 5.

⁴² Por. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 173.

Jeśli zaś chodzi o kolekty, to mają one często wołanie „relatywne”, czyli są przyłączone do zwrotu relatywnego w funkcji doksologicznej albo wspomnieniowej:

Deus, qui in praeclara salutiferae crucis inventionem passionis tuae miracula suscitasti, concede...⁴³

Motywacja jest elementem strukturalnym względnie rzadko występującym w modlitwach liturgicznych, wyjątek stanowią tutaj prefacje. Embolizm prefacji rozwija motywację chwały i dziękczynienia. W Sakramentarzu z Werony partykuła „quoniam” jest jakby zarezerwowana wyłącznie dla prefacji.

Modlitwy nad darami i po komunii zawierają zazwyczaj element strukturalny, który możemy nazwać *premissa*, czyli wstęp, wprowadzenie – rzadko występujący w innych modlitwach liturgicznych. Mówi się o początku (*incipit*) wówczas, gdy podkreśla się duchowy moment celebracji. W ogólności we wstępie *premissa* jest umieszczana w formie prośby.

Redemptionis nostrae munere vegetati, quaesumus, Domine, ut hoc nobis perpetuae salutis auxilium fides semper vera perficiat⁴⁴

Mysteria tua, Domine, debitis servitiis exsequentes, supplices te rogamus, ut, quod ad honorem tuae maiestatis offerimus, nobis proficiat ad salutem⁴⁵

Niektóre formuły zawierają dwie lub więcej prośb. Ogólnie mówi się o prośbach wartości nierównej i wzajemnych powiązaniach. Zresztą w oracjach prostszych i mniej wypracowanych spotyka się to, co możemy nazwać *petizione introduttiva*, czyli prośbą wstępną. Mówi się o własnej prośbie, która faktycznie następuje. Jest to więc prośba czysto przygotowawcza, czyli cała moc błagania opiera się na prośbie następującej po niej, zawierającej treść właściwą. Prośba wprowadzająca nie jest niczym innym, jak tylko sposobem skłaniania Boga do postawy łaskawości wobec wspólnoty trwającej na modlitwie.

Adesto, Domine, famulis tuis, et opem tuam largire poscentibus, ut iis, qui te auctore et gubernatore feliciter gloriantur, et creata restaures, et restaurata conserves⁴⁶

⁴³ Ge XVIII nr 869, 138.

⁴⁴ Ve XVIII, I. n. 417, 56.

⁴⁵ *Missale Romanum*, Dominica VII „Per annum”, Super oblata. Ve XVIII, XVI nr 505, 66.

⁴⁶ *Missale Romanum*, Orationes super populum, nr 8.

Charakter wstępny tej pierwszej prośby jest jeszcze wyraźniejszy, jeśli weźmiemy pod uwagę to, że umieszczona jest ona w pierwszej pozycji, niekiedy poprzedza samą inwokację. Prośba wprowadzająca jest zazwyczaj wyrażona w charakterystycznych określeniach. Jeśli weźmiemy pod uwagę kolekty, oracje, które zamykają litanie czy modlitwę po komunii, bądź modlitwy wypowiadane nad ludem, to widzimy, że użyto tam takich słów jak: „audire”, „aspicere”, „adesse” lub podobne. Jeśli zaś weźmiemy pod uwagę modlitwy nad darami, to znajdujemy tam następujące słowa: „respicere”, „accipere”, wybrane w tym celu, aby wyprowadzić zasadniczą treść prośby.

Rozróżnienie pomiędzy prośbą główną (zasadniczą) i wstępną może być pożyteczne dlatego, że pozwala wydzielić pojęcia centralne i drugorzędne albo przypadkowe w określaniu formuł modlitwy liturgicznej.

Przykład samego Jezusa, który prosi Ojca w trwodze, jest dla nas wszystkich zachętą, aby z zaufaniem prosić Ojca o wszystko, tak jak On sam nauczył nas prosić w modlitwie o przyście Królestwa Niebieskiego. Każda modlitwa błagalna jest wynikiem prośby o najwyższy dar eschatologiczny – o Ducha Świętego (por. Łk 11, 13).

ZAKOŃCZENIE

Treściowe elementy modlitw liturgicznych wynikają w pewnym sensie z uroczystej modlitwy błogosławieństw wypowiedzianej przez Chrystusa podczas Ostatniej Wieczerzy. Każda modlitwa liturgiczna ma swój istotowo wspólny rdzeń. Taka treść wyraża się w pełni w modlitwie eucharystycznej, ale występuje również w innych formułach modlitw liturgicznych: kolekcie, modlitwie nad darami, prefacji, modlitwie pokomunijnej, które wyrażają ją na swój własny sposób, zależny od funkcji, jaką pełnią w celebracji. Z drugiej strony Eucharystia, która jest sprawowana w określonym czasie Kościoła, nie jest także obojętna na okoliczności społeczno-kulturowe, w których konkretny, lokalny Kościół ją sprawuje. Widać to w sposób szczególny w liturgicznych tekstach euhologijnych, które wyraźnie ukazują związek sprawowanego misterium z określoną sytuacją człowieka. Jednakże klasyczne teksty liturgiczne, będąc naznaczone najwyższą aktualnością, w przeważającej części odznaczają się pewną ponadczasowością, która czyni je ważnymi na wszystkie czasy.

Podsumowując należy podkreślić, że z elementów przedmiotowych wypływają formy strukturalne i kompozycyjne modlitw liturgicznych. Klasyczny układ modlitw liturgicznych jest następujący: inwokacja, prośba, zakończenie i motywacja.

COMPOSIZIONE E STRUTTURA DELLA PREGHIERA LITURGICA

R i a s s u n t o

Gli elementi oggettivi o contenutistici comuni ai testi eucologici in un certo senso dipendono tutti fondamentalmente dalla solenne preghiera di benedizione pronunciata da Cristo al momento della istituzione dell'Eucaristia, nucleo centrale da cui promana tutto il culto cristiano.

Il carattere pasquale della cena di Cristo sembra incontestabile. Le preghiere del rito pasquale giudaico conservano fondamentalmente la classica struttura della *berakà*, ed è alla luce di questa formula eucologica ebraica che viene interpretata la benedizione pronunciata da Cristo sul pane e sul calice. Seguendo la tematica della *berakà*, l'elemento eucologico della cena pasquale ebraica si svolge in tre fasi: azione di grazie a Dio creatore che ha cura di tutto l'universo e di ogni singola creatura, con bontà, amore e misericordia; azione di grazie a Dio che ha avuto ed ha ancora attualmente una particolare cura per il suo popolo eletto: in tale contesto di azione di grazie il presidente benediceva il pane e tutto ciò che si doveva consumare nella cena pasquale; infine c'era l'intercessione e la supplica per il popolo, per la città santa, per il tempio.

Gli elementi strutturali sono la forma di composizione in cui tale contenuto si esprime. Per questo, ad ogni elemento contenutistico corrisponde una forma strutturale di composizione.

Gli elementi oggettivi costituiscono dunque il materiale tematico o il contenuto da cui procedono le forme strutturali di composizione. Tale contenuto, d'altra parte, è in un certo senso subordinato alle forme strutturali nelle quali viene espresso.

Lo scopo principale delle forme strutturali è di dare al testo eucologico una maggiore efficacia espressiva, rispettando in genere la disposizione logica e normale degli elementi oggettivi classici. Anche nei casi in cui non viene rispettata la successione logica di tali elementi, le forme strutturali fanno sì che appaia con sufficiente chiarezza la funzione specifica di ciascuno di questi elementi.

Le questioni stilistiche non sono questioni puramente formali; al contrario, rivelano problemi umani, religiosi, psicologici, storici e tipologici. Indichiamo i più importanti ornamenti stilistici e le loro caratteristiche: ampliamento, successione binaria, antitesi, parallelismo, ridondanza verbale, concinnitas.

Riassunto da p. Tadeusz Syczewski